

O'zbek musiqa madaniyatida saksafon cholg'usini o'rni

Saidafzal Shomaqsud o'g'li Mirzayev

O'zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi Botir Zokirov nomidagi Milliy
estrada san'ati instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek musiqa madaniyatida damli cholg'ular sinfga doir saksafon musiqa cholg'usining ahamiyati haqida fikr-mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, saksafon cholg'usining yaratilishi va tuzilishi haqida ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa madaniyati, damli cholg'ular, *Saxophone*, Adolf Saks, Gektor Berlioz, soprano

The role of the saxophone in Uzbek music culture

Saidafzal Shomaqsud o'g'li Mirzayev

National Pop Art Institute named after Botir Zakirov under the State
Conservatory of Uzbekistan

Abstract: This article discusses the importance of the saxophone as a musical instrument in the Uzbek musical culture. Information about the creation and structure of the saxophone instrument is also presented.

Keywords: Musical culture, musical instruments, Saxophone, Adolf Sax, Hector Berlioz, soprano

Musiqa san'atini xalqimiz tomonidan har doim qadrlanib kelingan. Sharq xalqlari damli cholg'ular ijrochiligi san'ati o'z taraqqiyotida ko'p asrlilik an'analarni meros qilib olgan bo'lib, unda asosan an'anaviy ustoz-shogird uslublari keng rivojlangan. Ya'ni bu an'ana ustozdan-shogirdga, otadan-o'g'ilga asrlar davomida og'zaki yo'l bilan o'tib kelgan. Shu bois ba'zi cholg'ularni kelib chiqish tarixi haqidagi yozma ma'lumotlar kam uchraydi. Ammo ularning paydo bo'lishi bilan bog'liq rivoyatlar hozirgacha yetib kelgan.

Davrlar o'zgarishi bilan musiqa madaniyatida ham turli o'zgarishlar yangiliklar bo'lishi tabiiy hol. O'tgan asr boshlarida yurtimizga rus musiqa madaniyati kirib kelishi bilan birga yevropa musiqa cholg'ulari ham kirib keldi. Shular qatorida saksafon cholg'usi. Quyida saksafon cholg'usi haqida batafsil ma'lumot bayon etsak:

Saksafon (fransucha *Saxophone*) - yog'och damli cholg'u asboblari turkumiga mansub, tovush chiqarish prinsipiga ko'ra qamishdan yasalgan puflama cholg'u.

Saksafon 1842 yilda belgiyalik musiqa ustasi Adolf Saks tomonidan ishlab chiqilgan va to'rt yildan so'ng u tomonidan patentlangan.¹ XIX asrning o'rtalaridan boshlab saksafon guruch orkestrida, kamroq simfoniya, shuningdek, orkestr (ansambl) jo'rligida yakkaxon cholg'u sifatida ham qo'llanilgan. Bu jazzning asosiy asboblardan biri hisoblanadi. Shuningdek, pop musiqa janrida ham. Saksafon to'liq va kuchli ovozga, ohangdor tembrga va ajoyib texnik harakatchanlikka ega. Saksafon ixtirosi 1840-yillarning boshlariga to'g'ri keladi. Bu vaqtda, Dinantdagi otasining musiqa ustaxonasida ishlagan va bir nechta patentlarni olgan Saks cholg'u asboblardagi yog'och nafasli cholg'u asboblari o'rtasidagi intonatsiya farqlarini bartaraf etish, ular orasidagi tembr bo'shlig'ini to'ldirish va katta va katta musiqalarni almashtirish yo'llarini izlayotgan edi. Yangi asbob birinchi marta 1841 yil avgust oyida Bryussel sanoat ko'rgazmasida "mouthpiece ofhicleid" nomi bilan taqdim etilgan. Ushbu asbobning metall konussimon korpusi, bitta qamishli og'iz bo'shlig'i (klarnetdan deyarli o'zgartirilgan holda olingan), Teobald Boehm halqali klapan tizimi mavjud edi, lekin ayni paytda "serpantin" (o'ralgan) shaklga ega edi.

1842 yilda Saks Parijga keldi va u yerda ham o'zining yangi ixtirosini targ'ib qilishni rejalashtirdi. 12 iyun kuni bastakor, Saksning do'sti va musiqiy innovator Gektor Berlioz Paris *Journal des débats* jurnalida birinchi marta "saksafon" nomi qo'llanilgan va tez orada keng tarqalgan yangi asbob haqida maqola e'lon qildi. Berlioz, shuningdek, saksafon ishtirokidagi birinchi kompozitsiyaning muallifi bo'ldi - ovozli va oltita puflama asboblari uchun Chorale, unda saksafondan tashqari, Saksafon tomonidan ishlab chiqilgan yoki takomillashtirilgan boshqa asboblardan ham ishlatilgan (masalan, bas klarnet). 1844 yil 3 fevral kuni ishni bastakorning o'zi boshqargan va dekabr oyida saksafon birinchi marta opera orkestrida Jorj Kastnerning "*Yahudiyaning so'nggi qiroli*" operasining premerasida paydo bo'lgan. Huddi shu yili saksafon Parijdagi sanoat ko'rgazmasida taqdim etildi. 1845-1846 yillardagi voqealarni tasvirlab bergan Berlioz o'zining "Xotiralar" asarida shunday deb yozgan edi: "*Saksofon - bu klarnet oilasining yangi a'zosi va bundan tashqari, ijrochilar o'zining barcha fazilatlarini ko'rsatishni o'rganishlari sharti bilan juda qimmatli bo'lib, - endi o'z mahoratini oshirishi kerak. Konservatoriya ta'limi tizimida alohida o'rin tutadi, chunki barcha bastakorlar undan foydalanishni xohlaydigan vaqt uzoq emas*".²

Saksafon - bu, qoida tariqasida, maxsus qotishmalardan yasalgan konussimon naych (mis va rux qotishmasi), pakfong (nikel qo'shilishi bilan bir xil tarkibda). Ixchamlik uchun saksafon naychasi chibuk shaklida egilgan. Saksafonning yuqori tonlari (soprano va sopranino) qisqa uzunlikka ega va shuning uchun odatda

¹ Ivanov V.D. Saksafon. Mashhur insho. - M.: Musiqa, 1990 yil.

² Berlioz, Gektor. Xotiralar / O.K.Slezkina tomonidan frantsuz tilidan tarjima qilingan. A.A.Xoxlovkinaning kirish maqolasi. V.N.Aleksandrova va E.F.Bronfinning tarjima nashri va eslatmalari. - M.: Musiqa, 1967. - 895 b.

egilmaydi. Zamonaviy musiqa asboblari ishlab chiqaruvchilari ba'zan to'g'ridan-to'g'ri alto saksafonlar va aksincha, kavisli sopranolar ishlab chiqaradilar, lekin bu faqat tajriba sifatida qo'llaniladi. Saksafon cholg'usidagi teshiklarni yopadigan va ochadigan murakkab klapanlar tizimi bilan jihozlangan. Ularning soni asbob turiga qarab 19 dan 22 gacha o'zgarib turadi.

Saksafon cholg'u asboblarning sadosi o'ziga xos tembr, ma'lum diapazon tovushqator va ifodaviy imkoniyatlarga ega. Shu o'rinda musiqa asboblari haqida ham fikr yuritib o'tsak. Musiqa cholg'u asboblari sadosining sifati, ko'pincha, muayyan cholg'u asbobining shakli, umumiy tuzilishi, qurilmasi va uni tayyorlashda ishlatilgan materialga bog'liq. Musiqa cholg'u asboblari qadimdan qamish, bambuk, yog'och, tosh, suyak, metall, teri, ipak, kokos yong'og'i, qovoq va boshqalardan tayyorlangan. Sadolanish xususiyatini qo'shimcha vositalar, ijrochilik uslublari (masalan, torli sozlarni tirnab-chertib chalish, flajolet va boshqalar), ba'zi musiqa bezaklari yordamida o'zgartirish mumkin. Uning paydo bo'lishi insoniyat tarixining ilk davrlariga to'g'ri keladi, mukammallanishi esa musiqa san'ati va ijrochilikning rivojlanishi hamda musiqa cholg'u asboblari ishlab chiqarish texnika taraqqiyoti bilan bog'liq. Musiqa cholg'u asboblari tovush manbalariga qarab guruhlariga, ijrochilik uslubi (yoki ishlatilgan mexanizmi)ga qarab guruhchalarga, o'ziga xos qo'shimcha belgilariga qarab xillarga bo'linadi. Musiqa cholg'u asboblari, asosan, torli (xordofonlar), puflab chalinadigan (aerofonlar), teri qoplamali (membranofonlar), tilchali (gemidofonlar), plastinkali, elektr va elektron musiqa cholg'ulari- idiofonlar guruhlariga bo'linadi.³

Saksafon damli cholg'ular oilasiga kiradi. Damli va zarbli cholg'ularning harbiy yurishlardagi ahamiyatini barcha sarkarda va lashkarboshilar yaxshi bilganlar. Dushmanni faqat lovu-lashkar, nayza, qilich, yoy bilan emas balki, uning yuragiga qulog'i orqali tovush-sas bilan dahshat va g'ulg'ula solish yo'li bilan urushda g'olib chiqishda karnay va nog'oralarning o'z o'rnini borligini tan olganlar.

Saksafon cholg'usi O'zbekistonga XIX asrning oxirgi choragida rus harbiy orkestrlari bilan birga kirib keldi.⁴ Hozirda O'zbekiston Qurolli Kuchlar orkestrlari, turli estrada orkestr va ansambllari tarkibidan o'rin olgan. 1990-yil O'zbekiston davlat konservatoriyasida, keyinchalik, musiqa kollejarida saksofon sinfi ochilgan. Sh. Esonboyev, B. Shukurov, Y. Jivayev, B. Murtazoyev, Y. Gulzarov kabi sozanda ijrochilari tanilgan.

Xulosa qilib aytsak, bugungi kunda ham saksafon musiqa cholg'usi musiqa madaniyatimizda o'zining betakror, ahamiyatli o'rniga ega. Ayniqsa harbiy damli va urma zarbli orkestrlarda keng foydalanib kelinmoqda.

³ O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil;

⁴ *Chemix A.V.* Saksafon // Sovet damli cholg'u san'ati: qo'llanma. - M.: Sovet bastakori, 1989. - S. 93-95. - 320 s.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Berlioz, Gektor. Zamonaviy asboblarda va orkestrlarga oid katta risola. (2 qismda) / Gorchakovning tarjimasida, nashri, kirish maqolasi va sharhlari S.P. - M.: Musiqa, 1972.
3. Berlioz, Gektor. Xotiralar / O.K.Slezkina tomonidan frantsuz tilidan tarjima qilingan. A.A.Xoxlovkinaning kirish maqolasi. V.N.Aleksandrova va E.F.Bronfinning tarjima nashri va eslatmalari. - M.: Musiqa, 1967. - 895 b.
4. Ivanov V.D. Saksafon. Mashhur insho. - M.: Musiqa, 1990 yil.
5. Rogal-Levitskiy D.R. Saksafon // Zamonaviy orkestr. 4-jildning 1-jild. - M.: MuzG'iz, 1953. - S. 411-425. - 481 b.
6. Chernix A.V. Saksafon // Sovet damli cholg'u san'ati: qo'llanma. - M.: Sovet bastakori, 1989. - S. 93-95. - 320 s.
7. Sax, Mule & Co, Jan-Pier Tiollet, Parij, 2004. ISBN 2-914266-03-0